

УДК 321.01:323.1:28-736(470)

Ісламський чинник у сучасній Росії

Н. М. ШАЛЕННА

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна,
E-mail: bird_N@ukr.net**Авторське резюме**

Російська Федерація – євразійська поліетнічна держава, на території якої проживає значна кількість корінного мусульманського населення (близько 10%). Треба сказати, що чисельність його постійно зростає не лише за рахунок природного приросту і навернення немусульманського населення в іслам, а й у результаті імміграції з країн Центральної Азії та Азербайджану. Ісламський чинник значно зумовлював політику Росії впродовж її історичного розвитку. Важливість впливу ісламу на сучасне політичне життя держави постійно відзначається багатьма представниками державної влади і лідерами суспільно-релігійних організацій та рухів. Російська мусульманська умма сьогодні є далеко неоднорідною і малозгуртованою. Це створює сприятливий ґрунт для радикалізації настроїв, ідей та діяльності окремих угруповань і зумовлює значну дестабілізацію у релігійній і соціально-політичній сферах як у межах певних окремих суб'єктів Російської Федерації, так і на загальнодержавному рівні.

Стаття присвячена комплексному дослідженню впливу ісламу на суспільно-політичні процеси сучасної Росії. Визначено основні принципи політики російської адміністрації у сфері релігії загалом і щодо мусульман зокрема. Аналізуються особливості формування мусульманських спільнот у державі, виокремлено чинники їх інституалізації. Визначено причини основних протиріч у російських мусульманських громадах на сучасному етапі.

Акцентується на важливості даного дослідження у контексті українсько-російського конфлікту у Криму та у східних областях України. Подано аналіз сучасної політики Росії щодо кримськотатарського населення.

Ключові слова: ісламський чинник, державно-релігійні відносини, Російська Федерація, мусульманська спільнота, мусульманські організації, радикалізація ісламу.

© Н. М. Шаленна, 2014

Islamic factor in contemporary Russia

N. M. SHALENNА

Ivan Franko national university of Lviv, Lviv, Ukraine, E-mail: bird_N@ukr.net

Abstract

Russian Federation, a Eurasian multinational state, has a significant number of indigenous Muslim population (about 10%) that continues to increase not only due to natural growth and conversion of non-Muslims to Islam, but also as a result of intensive immigration from the Central Asian countries and Azerbaijan. Islamic factor significantly predetermined policy of Russia during its historical development. The importance of Islam in contemporary political life has been underlined by many government representatives and by the leaders of social and religious organizations and movements. Russian Muslim Ummah nowadays is far from being homogeneous and integrated, that predisposes some groups to radicalization of sentiments, ideas and activities and inevitably causes significant destabilization in the religious, social and political spheres within certain subjects of the Russian Federation and at the national level.

The article focuses on the complex investigation of the influence of Islam on the social and political processes in contemporary Russia. It reveals the main principles of the Russian administration policy in the field of religion in general and towards Muslims in particular. Specific features of Muslim communities' formation and factors of their institutionalization are determined. This research covers the reasons of major contradictions existing within the Russian Ummah.

The article stresses on the importance of this study in the context of Ukrainian-Russian conflict in Crimea and in eastern regions of Ukraine. Current policy of Russia towards the Crimean Tatar population is analyzed.

Keywords: Islamic factor, state-religion relations, the Russian Federation, Muslim community, Muslim organizations, radicalization of Islam.

Постановка проблеми. Поширення ісламу далеко за межі територій його становлення не лише зумовлює актуалізацію проблем міжконфесійних та внутрішньо-конфесійних відносин, а й спричиняє нагальну потребу перегляду концептуальних основ політики держав щодо релігій, а отже, і загального формату державно-релігійних зв'язків. На особливу увагу у цьому плані заслуговує Російська Федерація, де іслам має свою багатовікову історію.

Зважаючи на комплексне ускладнення відносин України та Росії впродовж 2014 року, дослідження суспільно-політичних процесів у даній державі, безумовно, не може бути ігнороване представниками вітчизняної політичної науки. Роль ісламського чинника у Росії настільки зросла за останні роки, що без його врахування неможливим є комплексний і адекватний аналіз політики країни і подій, що у ній відбуваються. Як слушно зауважує українська дослідниця А. Арістова, нехтувати дослідженням ісламського чинника у Російській Федерації «було б не тільки науково невиправданим, а й соціально безвідповідальним» [1].

Проблематика мусульманських спільнот сьогодні також значно активізувалася з огляду на складну ситуацію у Криму та у східних українських областях, де проживає значна частина мусульманського населення. Російське керівництво провадить активну політику щодо мусульман України на окупованих територіях, використовуючи ісламський чинник здебільшого з метою підривної і пропагандистської діяльності. Таким чином, виникає потреба у дослідженні основних характеристик державної політики Росії щодо мусульманських громад, а зокрема і щодо кримських татар для опрацювання ефективної моделі поведінки української влади в умовах, що склалися. Виходячи з цього, мета да-

ної статті – дослідити особливості впливу ісламського чинника на суспільно-політичні процеси у Російській Федерації починаючи з 90-х років XX століття і до сьогодні. При цьому важливо означити специфіку формування російської мусульманської спільноти, а також проаналізувати основні принципи державної політики Росії щодо ісламу загалом і мусульман зокрема.

Аналіз досліджень і публікацій. Стаття базована на значній кількості джерел та літератури, що потребують певної систематизації. Зазначена тематика широко представлена у дослідженнях, перш за все, російських науковців. Не можна заперечити важливість внеску у дослідження даної проблеми таких теоретиків, як: С. Градіровський [8; 9], В. Зорін, О. Маслов [8], Р. Мухаметшин [9], В. Наумкін [10], В. Ніконов [11], А.-В. Ніязов, І. Понкін, І. Семененко, Р. Силантьєв [14], Х. Сідоров [15] та ін. Водночас слід відзначити недостатню об'єктивність багатьох наукових напрацювань, що часто мають або надто промусульманський, або вкрай проросійський, навіть ксенофобсько-алармістський характер і є суперечливими та дискусійними. Деякі статті з даної тематики містять очевидні ознаки політичного замовлення. Більш об'єктивними, однак недостатньо комплексними, можна вважати праці зарубіжних науковців (Р. Брюса Веара [16], Г.М. Гана [18], Г. Фаллера [17] та ін.) оскільки вони зосереджені переважно на дослідженні окремих особливостей прояву ісламського чинника у Росії чи у певному її регіоні.

З-поміж українських дослідників даної тематики варто виокремити напрацювання А. Арістової [1], А. Булатова [2], М. Кириюшка [13], В. Кушніренка [7], В. Шведа [13]. Слід наголосити, що попри зростаючу зацікавленість загальними процесами в ісламському світі, дослідженню ісламського чинника у державах

пострадянського простору присвячено не так багато уваги вітчизняних науковців. У сучасних політичних умовах особливо актуальною видається потреба теоретичного осмислення політики російської адміністрації на різних рівнях щодо мусульман, а також тенденцій розвитку і проблем російської умми.

Виклад основного матеріалу. Процеси демократизації у Росії кінця ХХ століття сприяли загальному релігійному відродженню, а отже, і відродженню ісламу зокрема, та відновленню релігійної ідентичності російських мусульман. Ісламський ренесанс на внутрішньодержавному рівні підсилювався процесами ісламського відродження у всьому світі, а це в умовах ідейно-політичного вакууму, що утворився після розпаду СРСР і зникнення ідеологічного диктату та цензури зумовило досить швидке відновлення ісламу як важливого чинника суспільно-політичного розвитку Російської Федерації. На сучасному етапі не існує достовірної інформації щодо кількості мусульман, які проживають на території Росії. Це пов'язано з тим, що часто при укладанні статистичних демографічних даних не враховувався критерій приналежності до певної релігії, натомість його замінювали етнічним критерієм. Відтак «традиційні мусульманські народи Росії» або «корінні мусульманські народи» складають мусульманську умму Російської Федерації, що є дуже неоднорідною, оскільки охоплює кілька десятків етнічних спільнот із власними традиціями, культурою та історією. За даними перепису населення 2002 року, численність мусульманських народів у Росії складала близько 14,5 млн. осіб, або 10% населення [4].

Однак інтенсивна імміграція та досить активне навернення в іслам «немусульманських» народностей Росії значно збільшують ці показники і, на думку деяких фахівців, кількість мусульман, які проживають на території держави, сьогодні складає близько 20 млн. осіб (14–15%) [1].

За твердженням російського дослідника О. Маслова, дані підрахунки дуже часто стають предметом спекуляції різного роду мусульманських лідерів (чим радикальнішим є мусульманський діяч, тим більшу цифру він озвучує). Науковець наводить офіційні дані, відповідно до яких, станом «на початок 2007 року в Росії проживало не більше 15 мільйонів етнічних мусульман, причому сповідували іслам не більше 9 мільйонів осіб» [8]. Водночас важливо також врахувати ймовірну необ'єктивність і заангажованість російських офіційних статистичних джерел з метою применшити значення ісламського чинника особливо на загальнодержавному рівні. На думку російського ісламознавця Р. Силантьєва, чисельність російських мусульман залишається сьогодні «найсерйознішим міфом» про іслам в Росії, і точні дані про це відсутні дотепер [14, с. 56].

Найбільш заселені мусульманами такі ав-

тономні республіки Російської Федерації: Інгушетія (98%), Чечня (96%), Дагестан (94%), Кабардино-Балкарія (70%), Карачаєво-Черкесія (63%), Башкортостан (54.5%) і Татарстан (54%) [4].

Природно, що різке збільшення кількості мусульман впродовж останніх десятиліть спричинило інтенсивний розвиток ісламської інфраструктури. Так, за А. Арістовою, якщо станом на 1 січня 1991 року в Росії на обліку знаходилося 870 мечетей, то вже у 2000 році їх кількість збільшилася майже в десять разів і склала понад 7 тисяч [1]. У зазначений період зросла також кількість незареєстрованих мечетей і мусульманських громад – від 3,5 до 5 тис. (близько 60 % від їх загальної кількості) [1]. Упродовж десятиріччя після розпаду Радянського Союзу у Росії було створено систему ісламського релігійного навчання, закладено інституційні основи представництва мусульман на регіональному та державному рівнях, налагоджено стійкі контакти із зарубіжними мусульманськими громадами.

Аналіз процесів, пов'язаних із ісламом у Росії, слід починати з інтерпретації російської умми виходячи з її «триєдиної сутності» [10]. Найперше – мусульмани Росії становлять інтегральну частину російського народу (нації). Вони – громадяни Російської Федерації і, пов'язані суспільним договором із державою, звичайно, зобов'язані жити та діяти у межах її правового поля. По-друге, сповідники ісламу у різних регіонах Росії є представниками різних етнічних груп, що мають свою самобутню культуру і традиції, свої інтереси.

При цьому слід пам'ятати, що етнічна ідентичність для них часто є набагато важливішою, аніж ісламська. По-третє, російська умма залишається складовою ісламського світу, світової мусульманської умми, релігія в якій є найважливішим чинником розвитку індивіда, суспільства і держави. У цьому контексті слід також врахувати поширення антиісламських настроїв у всьому світі після 11 вересня 2001 року і подальших подій радикалізації діяльності мусульманських угруповань та політизації ісламу, що спричинилися до поглиблення непорозуміння та ворожнечі між представниками різних віросповідань. Врахування трьох складових російської умми неминуче передбачає дослідження різних рівнів вияву ісламського чинника (індивідуального, суспільного, державного і міжнародного), а відтак і імплементації різностороннього підходу до його аналізу.

Сфера державно-конфесійних відносин та свободи віросповідання у Росії регулюється Конституцією Російської Федерації 1993 року, Законом Російської Федерації «Про свободу совісті та релігійні об'єднання» 1997 року, а також іншими міжнародними і російськими законодавчими актами в частині, що стосується правового, майнового й інших статусів релігійних об'єднань. Законодавство про свободу совісті, свободу віро-

сповідання та релігійні об'єднання складається також із нормативних правових актів суб'єктів Російської Федерації.

Відповідно до статті 14 діючої Конституції, «Російська Федерація – світська держава» [5]. Жодна релігія не може набувати статусу державної чи нав'язуватися як обов'язкова. Відповідно до Основного закону Росії, релігійні об'єднання відокремлені від держави і є рівними перед законом [5]. Важливою є частина 2 статті 19 Конституції, що гарантує рівність прав і свобод людини і громадянина, незалежно від раси, національності, ставлення до релігії [5]. За Концепцією Державної релігійної політики Російської Федерації 2003 року: «Світськість держави означає, що держава: не використовує в якості офіційної ніяку релігійну ідеологію; забезпечує рівні права громадян на реалізацію свободи совісті і віросповідання, оскільки не асоціює себе ні з якою релігією» [6].

На практиці, однак, маємо справу із очевидною «проблемою оцерковлення політичної сфери в Росії» [1], що виявляється у фактичному привілейованому статусі Російської Православної Церкви (РПЦ), її наближеності до державних органів влади і перетворенні на фактичний політичний інститут. До «наближених» належать також окремі структурні об'єднання деяких релігій, як-то Рада муфтіїв Росії чи Федерація єврейських громад Росії. За звичай, згадані інститути використовуються російською адміністрацією для впливу на громадськість і схвалення політики правлячого режиму. Звичайно, така ситуація свідчить про квазі-секулярний статус держави і посилює напруженість у російському поліконфесійному суспільстві, оскільки про повне забезпечення прав і свобод всіх релігійних деномінацій за таких умов йтися не може.

Політика російського керівництва щодо мусульман традиційно зосереджувалася на створенні централізованого управління мусульманськими громадами через систему ДУМ (Духовних управлінь мусульман). Ще за радянських часів було здійснено штучну централізацію мусульманської умми для суворого підпорядкування релігійних інститутів світській владі. У Росії до 1991 року діяли дві управлінські структури: Духовне управління мусульман європейської частини СРСР і Сибіру (м. Уфа) і Духовне управління мусульман Північного Кавказу (м. Махачкала).

Етнічна, ідеологічна, соціальна різноманітність російської мусульманської спільноти стала особливо очевидною після розпаду СРСР, що зумовило кризу традиційних ісламських управлінських структур і дало поштовх до реструктуризації мусульманського простору. Причому розкол відбувся не лише між двома історичними великими мусульманськими ареалами – кавказьким і татарським [11], а й по лінії етнічної приналежності окремих спільнот, а також відповідно до різних течій та напрямків ісламу.

Вже у серпні 1992 року сталося відокремлення ДУМ Татарстану і ДУМ Башкортостану. Впродовж наступних 1990-х років утворено 21 муфтіят [1]. Сьогодні у різних регіонах Росії налічується понад 40 самостійних Духовних управлінь мусульман, які часто поділяються на кизияти і мухтасібати. Більшість цих структур об'єднані трьома організаціями: Центральне духовне управління мусульман Росії (ЦДУМ) в Уфі, Рада муфтіїв Росії (РМР) у Москві і Координаційний центр мусульман Північного Кавказу (КЦМ ПК). Про свої претензії на лідерство у мусульманській громаді Росії, а отже, і централізований вплив на віруючих постійно заявляють ЦДУМ і РМР. Результатом такого суперництва є виникнення паралельних мусульманських управлінських структур під егідою цих організацій у деяких регіонах Росії. Впливовими все ще залишаються важливі регіональні мусульманські центри – Махачкала, Казань, Владикавказ, Нальчик, Ульяновськ ін. Як слушно зауважує російський аналітик В. Ніконов, «коли мусульманські лідери з Москви чи Татарстану приїжджають до північнокавказьких республік, їх сприймають там насамперед як представників Москви чи Казані, а не як братів по вірі» [11]. Таким чином, етнічна ідентичність має для мусульман велике значення.

В умовах розірваності російської мусульманської умми і на фоні існуючої конкуренції за лідерство у ній татарської і кавказької спільнот, стратегічного значення набуває чинник трудових мігрантів-мусульман з країн Центральної Азії та Азербайджану. У багатьох російських містах мусульманські іммігранти вже стали «основним контингентом відвідувачів мечетей», а їх чисельність подекуди перевищує кількість корінних мусульман [15]. У цьому випадку вже маємо справу з іноземцями, неінтегрованими у російське суспільство, непристосованих до місцевих умов проживання. Дуже часто вони не володіють російською мовою і сповідують іслам, відповідно до традицій країни походження. Це не лише ускладнює загальноросійський процес об'єднання мусульман, а й часто спричиняє конфліктні ситуації у суспільстві. Причому ці конфлікти виявляються як у формі міжрелігійного протистояння, так і є результатом внутрішньоісламських суперечностей. Іммігранти із Азербайджану схильні до солідаризації із кавказькими народностями, тоді як, за твердженням Х. Сидорова, «середньоазійці поки що нездатні бути самостійною «третьою силою», однак у перспективі можуть приєднатися до однієї зі сторін [15].

Що стосується політизації російської умми, слід зазначити, що політична активність мусульман є значно вищою, аніж сповідників інших релігій у Росії. Різноманітність інтересів мусульман у різних регіонах вилилася у створення значної кількості різних ісламських політичних і громадських організацій та рухів, яких зараз нараховується близько 2500 [1]. Діє також ціла

низка представництв міжнародних ісламських неурядових організацій (близько 60). Слід наголосити, що поряд із здійсненням активної культурної та релігійно-просвітницької роботи, деякі з них, отримуючи значні фінансові асигнування з-за кордону, мають можливість поширювати свій вплив на мусульманські громади у регіонах і роблять це не менш успішно.

Таким чином, серйозні протиріччя всередині російської мусульманської умми вилились у існування значної кількості різномірних і різнохарактерних ісламських організацій. Інституційна, політична, інформаційна конкуренція поміж основними мусульманськими центрами Росії, а іноді гостра персональна конфліктність між їх лідерами свідчать на користь тези про «асиметричну організацію мусульманського простору», що, за А. Арістовою, виявляється в «утвердженні розбіжних моделей і способів буття ісламу в різних суб'єктах Російської Федерації» [1].

Суттєвою проблемою є й те, що при формуванні відносин федералізму в Російській Федерації було допущено ряд системних помилок, які в даний час негативно впливають на політико-соціальний, національно-культурний клімат в країні, створюючи передумови для дискримінації прав людини за національною і релігійною ознаками. А це, у поєднанні з гострими внутрішньомусульманськими протиріччями, може у перспективі призвести до серйозних проблем на етнічному чи національному ґрунті, в тому числі і до розпаду держави.

Проблемою, яка може ще більше ускладнити внутрішньополітичну ситуацію в Російській Федерації і прямо пов'язана із гетерогенністю російської мусульманської спільноти, є її схильність до радикалізації. Більшість мусульманських громад Росії – досить помірковані, модерністські або традиціоналістські. Домінуючим є ханафітський мазхаб, в рамках якого передбачається толерантне ставлення до інших конфесій. Ханафіти проповідують мирне співіснування і сучасну освіту, необхідність модернізації для приєднання до спільноти високорозвинених держав. Проблема складає не іслам як такий, а ісламський екстремізм і радикалізм, що вбачається у формі ваххабізму і його різновидах. Ваххабітські проповідники у Росії доводять допустимість і навіть обов'язковість джихаду проти всіх невірних – як немусульман, так і мусульман-віровідступників. Поширюються і одержують підтримку ідеї правової вищості шаріату, солідарності з ісламським світом, виправдання використання насильства задля захисту ісламських цінностей і т. д. При цьому, як зазначає американський дослідник Г. Ган, «окрім пакистанських ісламських фундаменталістів та ісламістів, жоден радикальний ісламістський рух світу не знаходиться так близько до ресурсних запасів і зброї масового знищення, як чеченські ісламістські збройні угруповання і зростаюча кількість їх

союзників у різних регіонах Росії» [18, с. 4].

Російський дослідник В. Ніконов виокремлює наступні «шляхи проникнення» ісламського екстремізму в Росії [11]:

- ісламізація автономістських і сепаратистських рухів у автономіях, населених мусульманською більшістю. Класичним прикладом вчений називає Чечню, стверджуючи, що на початках «чеченський сепаратизм був яким завгодно, але тільки не ісламським» [11]. З національно-визвольного руху у ваххабітській він трансформувався фактично після введення сюди федеральних військ у 1994 році. За Г. Ганом, пізніше такі ісламізаційні тенденції почали поширюватися на інші північнокавказькі автономії: Інгушетію, Дагестан, Кабардино-Балкарію, Карачаєво-Черкесію і Адигею [18, с. 1]. На сучасному етапі простежуються релігійно-екстремістські заклики у татарському автономістському русі, заохочення яких відбуваються у тому числі і через міжнародні ісламістські організації;

- реісламізація так званих «етнічних мусульман», представників народів, які ніколи не були активними мусульманами і є достатньо секуляризовані: наприклад, башкири і деякі північнокавказькі спільноти;

- формування ісламістської ідентичності через прозелітизм, тобто поширення ісламізму у середовищі етнічних груп, які ніколи не сповідували іслам. Досить численні випадки навернення у ваххабізм слов'ян не тільки на території Чечні, а й в інших регіонах Російської Федерації.

Радикалізація діяльності ісламістських організацій вилася у багаточисленні терористичні акти, починаючи з 1997 року у різних регіонах Росії. Найбільш сумнозвісними стали трагічні події у московському Театральному центрі («трагедія Норд-Ост») 2002 року, захоплення заручників у м. Беслані (Північна Осетія) 2004 року, серія вибухів у м. Кизлярі (Дагестан) 2010 року, вибухи у московському метро і аеропорту 2010 – 2011 років, терористичні акти у м. Волгограді 2013 року.

Вже у 2004-2005 роках після значної активізації ісламістських угруповань екстремістського характеру ряд мусульманських діячів зі свого боку виступили проти проявів екстремізму і насильства. Було здійснено ряд важливих заходів. Зокрема, лідери згаданих вище трьох мусульманських центрів Росії утворили Раду по боротьбі з тероризмом. Документ про це підписали голова КЦМ ПК І. Бердієв, голова РМ Росії Р. Гайнутдін і глава ЦДУМ Росії Т. Таджутдін.

2004 року у Москві було проголошено створення громадської мусульманської організації під назвою «Аль-Хак» («Справедливість»), яка послідовно виступає проти екстремізму, тероризму і розпалювання міжнаціональної ворожнечі. До організації увійшли представники 50 російських регіонів.

За рішенням з'їзду ДУМ мусульман Нижньогородської області духовні мусульманські осо-

би, незалежно від віку, зобов'язані проходити своєрідні антитерористичні «курси підвищення кваліфікації» [12, с. 78]. Глава ДУМ Карелії видав фетву, що зобов'язує мусульман республіки повідомляти до правоохоронних органів про заклики до насильства з боку одновірців. Керівництво самарського медресе «Нур» у 2005 році прийняло рішення про відрахування кількох радикально налаштованих студентів – вихідців з Північного Кавказу. Рада улемів ДУМ Республіки Татарстан контролює видання ісламської літератури у республіці [12, с. 79].

Поряд з цим слід сказати і про те, що діяльність російського уряду, спрямована проти екстремістських угруповань, основою для якої став Закон проти екстремізму 2002 року, поміж іншим зосередилася і на значному обмеженні прав звичайних мусульман чи ісламських поміркованих організацій, «невигідних владі». Так, з 2007 року розпочалася кампанія проти читачів творів Саїда Нурсі та руху Нурджулар. Праці С. Нурсі, загалом помірковані за своїм характером, закликають мусульман до примирення ісламського вчення і сучасних ідей. Офіційні заяви російських посадовців свідчать про урядову параною з приводу того, що послідовники руху Нурджулар формують пантюркістську «п'яту колону» у Росії, що прагне наближення до мусульман Туреччини з боку російських тюркомовних меншин, зокрема татар, башкирів і калмиків. З цієї причини твори С. Нурсі заборонені у Росії, а послідовники Нурсі жорстко переслідуються. У липні 2012 року до федерального списку заборонених праць увійшло ще 68 мусульманських текстів, класифікованих як екстремістські за рішенням суду у південно-уральському районі Оренбурга. До нього входять ще три книги Нурсі, три видання цілком безпечної книги «Фортеця мусульман» Саїда Вафа Аль-Катані, суфійські писання і зібрання хадіт (висловлювання пророка Мухаммеда). Навіть РМ Росії назвала рішення Оренбурзького суду «спробою поновити тотальний ідеологічний контроль» у Росії.

Суперечливість забезпечення віросповідних свобод очевидна в їх порушеннях на регіональному рівні, особливо у тих автономіях, де мусульмани складають меншість. Так, мусульманам нерідко забороняють споруджувати мечеті у регіонах Росії, що вважаються етнічно російськими, навіть якщо їх громади є корінним населенням або вже досить довго там проживають. У багатьох регіонах ситуація ускладнюється у зв'язку зі зростанням мусульманського населення через трудову міграцію у межах Росії і з пострадянської Центральної Азії. Такі проблеми та відповідні дії російських органів влади свідчать про те, що у державі існує серйозна небезпека для свободи віросповідання.

Сучасна ситуація на Сході України і особливо в Криму актуалізує у тому числі і ісламський чинник, який активно використовує Росія у своїй агресивній політиці щодо України. На сучасному етапі російський уряд займається

створенням нових ісламських структур, керованих з Москви на противагу існуючим Духовному управлінню мусульман Криму та Духовному управлінню мусульман «Умма» на Донбасі. На Кримському півострові формується Таврійський муфтіят, а на окупованій території Донбасу відбувається становлення Духовного управління мусульман «ДНР». Саме таким чином, на думку українського науковця В. Шведа, «це питання переходить з духовно-релігійної сфери у політичну площину» [13].

Насамперед варто сказати, що більшість кримчан, у тому числі переважна більшість росіян і відносна більшість українців, відносять себе до російської культурної традиції. Натомість абсолютна більшість кримських татар вважають себе послідовниками кримськотатарської культурної традиції і протистоять будь-яким спробам русифікації. У той час, коли більшість населення Криму на незаконному референдумі 16 березня 2014 року виступила за приєднання півострова до складу Російської Федерації, кримські татари, очолювані Меджлісом кримськотатарського народу, надалі залишаються на проукраїнських позиціях і не визнають результатів цього референдуму, вважаючи факт приєднання Криму до Росії актом незаконної окупації українських територій. Очевидно, що новій колоніальній владі вкрай не вигідне збереження Меджлісу і ДУМ Криму. Окрім створення Таврійського муфтіяту на чолі з А. Тамімом, вона докладає всіх зусиль, щоб зламати опір кримськотатарського народу через різного роду заборони і переслідування кримськотатарських лідерів та активістів. Так, рішенням суду анексованого Криму в'їзд на територію півострова заборонено відомому дисиденту М. Джемілеву, а також голові Меджлісу Р. Чубарову, як особам, присутність яких може зумовити там дестабілізацію політичної ситуації. Заборони на ісламську літературу з федерального списку поширено і в Криму.

На територіях окупованого Донбасу боротьбу мусульман за цілісність України очолило ДУМ «Умма», лідером якого є С. Ісмагілов. Тут також робиться все для того, щоб у якнайкоротший термін створити маріонеткову проросійську духовну структуру. У відповідь на такі дії українська сторона повинна демонструвати активну послідовну позицію у підтримці кримських татар, а також донецьких мусульман і забезпечити солідаризацію мусульманської умми України в інтересах нашої держави.

Висновки. Результати дослідження можна підсумувати у наступних висновках:

1. Мусульмани Росії складають значну інтегральну частину російського народу, а ісламський чинник залишається одним із визначників суспільно-політичних процесів у державі. Політика російського уряду щодо мусульманської спільноти продемонструвала неможливість створення єдиної ісламської централізованої ієрархічної структури через очевидну гетерогенність і розрізненість мусульманської умми Росії в ет-

нічному та організаційному планах. Примусове насадження таких адміністративних структур у сучасних умовах може спричинити ще більший розкол і загострення внутрішньоісламських суперечностей.

2. Сучасна політика російського уряду щодо мусульман часто є непослідовною, іноді ситуативною і маніпулятивною. З одного боку, Конституцією Росії та федеральними законами гарантується повне забезпечення прав і свобод сповідників будь-якого віросповідання, з іншого ж – зважаючи на привілейований статус певних релігій у державі таке забезпечення часто не є можливим. Це особливо очевидно на рівні автономій, де місцевою владою приймаються різного роду суперечливі закони чи дискримінаційні рішення щодо мусульман. Таким чином, існує потреба у впорядкуванні законодавчої бази та узгодженні діяльності органів влади і адміністрації

різного рівня. В іншому випадку, радикалізація діяльності ісламістських організацій у поєднанні з низкою гострих внутрішньополітичних проблем може призвести до глибокої державницької кризи, а відтак і загрози самого існування Російської Федерації.

3. Агресивна політика Росії щодо України, поряд з іншими інструментами, передбачає використання ісламського чинника для послаблення впливу Києва на ситуацію в Криму і на східноукраїнських територіях. Через створення чітко підпорядкованих Москві нових мусульманських адміністративних структур російський уряд намагається максимально зламати опір проукраїнсько налаштованих мусульман України. Нехтувати такими діями Київ просто не має права і повинен спрямовувати максимальні зусилля на підтримку кримських татар і мусульман патріотів України на Донеччині.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Арістова А. Ісламські процеси в Російській Федерації: уроки для України [Електронний ресурс] / Алла Арістова // Іслам в його проблемах і трансформаціях. Зб. наук. праць [за наук. ред. А. Арістової та А. Колодного]. – Режим доступу: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/44221/2010_1s_17.pdf?sequence=1 – Назва з екрана.
2. Булатов А. Про систему Духовних управлінь мусульман і про «Верховного муфтія» України [Електронний ресурс] / Айдер Булатов. – 12 лютого 2014. – Режим доступу: <http://krymtatar.in.ua/pro-sistemu-duhovnih-upravlin-musulman-i-pro-verhovnogo-muftiya-ukrayini/> – Назва з екрана.
3. Бурьянов С. Цели и методы религиозной политики: Нужна ли России концепция отношений государства и религиозных объединений? [Электронный ресурс] / Сергей Бурьянов, Сергей Мозговой. – Режим доступа: <http://www.ateism.ru/articles/buryanov01.htm> – Название с экрана.
4. Количество мусульман в России увеличилось [Электронный ресурс]. – 17 декабря 2012. – Режим доступа: <http://polit.ru/news/2012/12/17/religon/> – Название с экрана.
5. Конституция Российской Федерации. Официальное издание [Текст]. – М.: Юрид. лит., 2011. – 64 с.
6. Концепция Государственной религиозной политики Российской Федерации [Проект кафедры религиоведения Российской академии государственной службы при Президенте РФ, ноябрь 2003 г.] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.religioved.narod.ru/religioved/016.htm> – Название с экрана.
7. Кушніренко В.О. Етнополітичний аспект формування традиційного ісламу в реаліях західнокавказького соціуму [Текст] / В.О. Кушніренко // Магістеріум. Політичні студії. – 2014. – Вип. 58. – С. 86-90.
8. Маслов О.Ю. Ислам в России начала XXI века в высказываниях современников [Электронный ресурс] / О.Ю. Маслов. – 15.10.2007. – Режим доступа: <http://www.polit.nnov.ru/2007/10/15/ossislam/> – Название с экрана.
9. Мухаметшин Р. «Русский» ислам. В поисках религиозной идентичности [Электронный ресурс] / Рафик Мухаметшин // Ислам в общественной и политической жизни татар и Татарстана в XX веке. – 2005. – Режим доступа: http://www.archipelag.ru/ru_mir/religio/novie-identichnosti/islam/rus-islam-muhametshin/ – Название с экрана.
10. Наумкин В. «Срочно нужен евроислам, модернизированный, современный, толерантный» [Электронный ресурс]. – 20.11.2005. – Режим доступа: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1132477440> – Название с экрана.
11. Никонов В. Вызов исламского экстремизма и Россия [Электронный ресурс] / Вячеслав Никонов. – Декабрь, 2005. – Режим доступа: http://sr.fondedin.ru/new/fullnews_arch_to.php?subaction=showfull&id=1135068702&archive=1135070770&start_from=&ucat=14& – Название с экрана.
12. Правовое противодействие расовой, национальной, религиозной дискриминации. Монография [Текст] [Авт. колл.: В.И. Якунин, С.С. Сулакшин, В.Э. Багдасарян, А.В. Бутко, М.В. Вилисов, И.Ю. Колесник, О.В. Куропаткина, И.Б. Орлов, Е.С. Сазонова, А.Ю. Ярутич]. – М.: Научн. эксперт, 2009. – 224 с.
13. Прес-конференція: «Двадцятип'ятиріччя ісламського відродження в Україні: тенденції та перспективи» [Електронний ресурс]. – 12.11.2014. – Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua/ukr/news/1990569> – Назва з екрана.
14. Силантьев Р.А. Новейшая история ислама в России [Текст] / Р.А. Силантьев. – М.: Алгоритм, 2007. – 576 с.
15. Сидоров Х. Ислам в России: прошлое, настоящее, возможное будущее [Электронный ресурс] / Харун Сидоров. – 29 марта 2013. – Режим доступа: <http://www.ansar.ru/person/2013/03/29/39215> – Название с экрана.
16. Dagestan: Russian Hegemony and Islamic Resistance in the North Caucasus [Text] / Robert Bruce Ware and Enver Kisriev. – Armonk, NY: M.E. Sharpe, 2010. – 251 p.

17. Faller H. M. Nation, Language, Islam: Tatarstan's sovereignty movement [Text] / Helen M. Faller. – Budapest; New York: Central European University Press, 2011. – 333 p.
18. Hahn G. M. Russia's Islamic Threat [Text] / Gordon M. Hahn. – Yale University Press, 2007. – 349 p.

Стаття надійшла до редакції 02.12.2014

REFERENCES:

1. *Aristova, A.* Islams'ki protsesy v Rosiys'kiy Federatsiyi: uroky dlya Ukrayiny (Islamic processes in the Russian Federation: lessons for Ukraine). Islam v yoho problemakh i transformatsiyakh. *Zbirnyk naukovykh prats'*. Regime to access: : http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/44221/2010_1s_17.pdf?sequence=1
2. *Bulatov, A.* Pro systemu Dukhovnykh upravlin' musul'man i pro «Verkhovnoho muftiya» Ukrayiny (On the System of Spiritual Directorates of Muslims and the «Supreme Mufti» of Ukraine) 12.02.2014. Regime to access: <http://krymtatar.in.ua/pro-sistemu-duhovnih-upravlin-musulman-i-pro-verhovnogo-muftiya-ukrayini/>
3. *Buryanov, S., Mosgovoy, S.* Tseli i metody religioznoy politiki. Nuzhna li Rossii kontsepsiya otnosheniy gosudarstva i religioznykh obyedineniy? (Objectives and methods of religious policy. Does Russia need the concept of relations between the state and religious associations?) Regime to access: <http://www.ateism.ru/articles/buryanov01.htm>
4. Kolichestvo musul'man Rossii uvelichilos' (The number of Muslims in Russia increased) 17.12.2012. Regime to access: <http://polit.ru/news/2012/12/17/religion/>
5. Konstitutsiya Rossiyskoy Federatsii. Ofitsyal'noye izdaniye (Constitution of the Russian Federation. The official publication). M. : *Yurid. lit.*, 2011. 64 p.
6. Kontseptsiya Gosudarstvennoy religioznoy politiki Rossiyskoy Federatsii (The Concept of State religious policy of the Russian Federation) Proekt kafedry religiovedeniya Rossiyskoy akademii gosudarstvennoy sluzhby pri Prezidente RF, November 2003. Avtorskiy kollektiv: Vasilyeva, Zhuravskiy, Kyrlyezhev. Regime to access: <http://www.religioved.narod.ru/religioved/016.htm>
7. *Kushnirenko, V. O.* Etnopolitychnyi aspekt formuvannya tradytsiynoho islamu v realiyakh zakhidno-kavkaz'koho sotsiumu (Ethno-political aspect of traditional Islam formation in the realities of Western Caucasus societies'). *Magisterium. Politychni studiyi*, 2014, no. 58, pp. 86–90.
8. *Maslov, O. Yu.* Islam v Rossii nachala XXI veka v vyskazyvaniyakh sovremennikov (Islam in Russia in the beginning of the 21st century: quoting the contemporaries). 15.10.2007. Regime to access: <http://www.polit.nnov.ru/2007/10/15/ossislam/>
9. *Mukhametshyn, R.* «Russkiy» islam. V poiskakh religioznoy identichnosti («Russian Islam». Searching for religious identity) Islam v obshchestvennoy i politicheskoy zhyzni tatar i Tatarstana v XX veke. 2005. Regime to access: http://www.archipelag.ru/ru_mir/religio/novie-identichnosti/islam/rus-islam-mukhametshyn/
10. *Naumkin, V.* «Srochno nuzhen yevroislam, modernizirovannyi, sovremenniy, tolerantnyi» (The urgent need for a Euro-Islam: modernized, modern, tolerant) 20.11.2005. Regime to access: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1132477440>
11. *Nikonov, V.* Vyzov islamskogo ekstremizma i Rossiya (Islamic extremism challenge and Russia) December 2005. Regime to access: http://sr.fondedin.ru/new/fullnews_arch_to.php?subaction=showfull&id=1135068702&archive=1135070770&start_from=&ucat=14&
12. Pravovoye protivodeystviye rasovoy, natsional'noy, religioznoy diskriminatsiyi. Monografiya (Legal opposition to racial, ethnic or religious discrimination. Monograph) Avt. kollektiv: V. I. Yakunin, S. S. Sulakshyn, V. E. Bagdasaryan, A. V. Butko, M. V. Vilisov, I. Yu. Kolesnik, O. V. Kuropatkina, I. B. Orlov, Ye. S. Sazonova, A. Yu. Yarutich. M. : *Nauchnyi ekspert*, 2009. 224 p.
13. Pres-konferentsiya: «Dvadtsyatyatyrychya islams'koho vidrodzhennya v Ukrayini: tendentsiyi ta perspektyvy» (Press-conference: «Twenty-five years of Islamic revival in Ukraine: trends and prospects») 12.11.2014. Regime to access: <http://www.ukrinform.ua/ukr/news/1990569>
14. *Silant'ev, R. A.* Noveyshaya istoriya islama v Rossii (The recent history of Islam in Russia). M. : *Algoritm*, 2007. 576 p.
15. *Sidorov, Kh.* Islam v Rossii: proshloye, nastoyashcheye, vozmozhnoye budushcheye (Islam in Russia: past, present and possible future). 29.03.2013. Regime to access: <http://www.ansar.ru/person/2013/03/29/39215>
16. Dagestan: Russian Hegemony and Islamic Resistance in the North Caucasus / Robert Bruce Ware and Enver Kisriev. Armonk, NY: M.E. Sharpe, 2010. 251 p.
17. Faller, H. M. Nation, Language, Islam: Tatarstan's sovereignty movement. Budapest; New York: Central European University Press, 2011. 333 p.
18. Hahn, G. M. Russia's Islamic Threat. Yale University Press, 2007. 349 p.

Шаленна Наталія Миколаївна – кандидат політичних наук, доцент
Львівський національний університет імені Івана Франка
Адреса: 79000, м Львів, вул. Університетська, 1
E-mail: bird_N@ukr.net

Shalenna Nataliya Mykolayivna - PhD in political science, associate professor
Ivan Franko national university of Lviv
Address: 1, Universitetskaya Str., Lviv, 79000, Ukraine
E-mail: bird_N@ukr.net